

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра психології і туризму

Кваліфікаційна робота
на тему: «НАЦІОНАЛЬНІ ПАРКИ ЯК ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ»

Допущено до захисту
«_____» _____ 2022 року

здобувача групи Т 01-18
факультету туризму, бізнесу і психології
освітньої програми Туристичне обслуговування
за спеціальністю 242 Туризм

Казимирової Владислави Валеріївни

*Завідувач кафедри психології і
туризму*
_____ проф. Бондаренко О.Ф.
(підпис)

Науковий керівник:
кандидат економічних наук, доцент
Кучай О.В.

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ1.ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ ЯК ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ.....	7
1.1.Поняття та типологія національних парків.....	7
1.2.Функції та завдання національних парків.....	14
1.3.Роль національних парків у туризмі.....	14
РОЗДІЛ2. СВІТОВИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ.....	19
2.1.Історія створення національних парків.....	19
2.2.Найвідоміші національні парки світу, їх розвиток та значення.....	23
2.3.Досвід використання національних парків як туристичних ресурсів в на прикладі США.....	32
РОЗДІЛ3.ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ.....	38
3.1.Основні проблеми розвитку національних парків як туристичних ресурсів в Україні.....	38
3.2.Перспективи та рекомендації щодо розвитку національних парків в Україні.....	44
ВИСНОВКИ.....	50
РЕЗЮМЕ/RESUME.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55

ВСТУП

У даній кваліфікаційній роботі розглянуто типологію та загальні характеристики національних природних парків, особливості їх розвитку у різних країнах світу, їх роль у туристичній галузі, а також сучасне положення, проблеми та прогнози майбутнього розвитку національних природних парків закладів України.

Актуальність теми даної роботи полягає у тому, що на сьогоднішній день розвиток національних природних парків є дуже перспективним туристичним напрямком як в Україні, так і у всьому світі.

Проблематиці ролі національних парків у туристичній сфері приділили значну увагу в наукових працях багато вітчизняних і зарубіжних дослідників: В.І. Гетьман [2-4], Ю.В. Зінько [8, 9], М.П. Мальська [8], О.М. Шевчук [9], М.Й. Рутинський [12], П.Ф. Іглс [21], Р.В. Селларс [29] та інші.

Вибір для дослідження саме національних природних парків пояснюється їх високим соціально-культурним та екологічним значенням. Сучасних людей приваблює «зелений», екологічний туризм; опікуватися та цікавитися природою, навколишнім середовищем зараз модно. І це не є мода одного дня, це свідомий вибір мас. Тому розвиток екологічного туризму, важливу роль в якому відіграють саме національні парки – це одна з пріоритетних галузей для країн, що мають відповідні та необхідні природно-географічні ресурси.

Розгляд туристичної галузі був би неповним без дослідження такого аспекту, як її взаємодія природнім середовищем. У сучасному світі важко уявити туризм без впливу природного довкілля на його роботу та розвиток. Цей вплив можливо дослідити на підставі підходу різних культур до співвідношення просторів туризму та природи, який притаманний тим типам культур, для яких історично природа зіграла значну роль у формуванні їх культурного простору, який у свою чергу здійснює вплив на туристичну галузь.

Природа бере участь у формуванні як духовного стану членів суспільства, так і їхнього матеріального стану. Рівноцінність світу природи та світу людини, тобто природного та соціокультурного просторів, їх неподільність та глибинний взаємозв'язок створювали єдине культурно-екологічне середовище, в якому всі елементи замикаються один на одному та обумовлені один одним. Таким чином, людство сформувало схему культурного розвитку суспільства, що зумовлює собою синкретичне співіснування культурного та природного просторів.

Туризм – це найпопулярніша форма відпочинку, спричинена культурним розвитком людства, одна з найбільш потужних галузей світового господарства, суттєвий компонент ринку послуг. Успішний розвиток туризму включає вирішення конфлікту між необхідністю для людини незабрудненого повітря, води, незайманого ландшафту й посяганням на їх чистоту та первинність із боку підприємств і самих людей.

Останнім часом актуальною стає проблема збереження природних ландшафтів районів масового туризму, відпочинку людей. Серед різновидів туризму особливого поширення набуває екологічний туризм, що здійснюється переважно на рекреаційних територіях національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків.

Екологічний туризм – це пізнавальний і відпочинковий вид туризму, зосереджений на природних (мало змінених людиною) територіях, який передбачає заняття різними формами активної рекреації з використанням природних ландшафтів без заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Він значно сприяє формуванню ноосферної свідомості шляхом установа гармонії між людиною й природою. Розвиток екологічного туризму як виду збалансованого (сталого) природокористування на природно-заповідних територіях України, зокрема у національних природних парках, потребує значної уваги й тому заслуговує на детальніше вивчення.

Метою кваліфікаційної роботи є визначення характеристик національних природних парків та дослідження їх ролі у туристичній галузі світу та України. Для досягнення поставленої мети сформульовані наступні **завдання**:

- розкрити сутність поняття «національних природних парків» та охарактеризувати їх роль та функції у розвитку екологічного рекреаційного туризму;
- прослідкувати історію та передумови створення концепції національних парків;
- навести яскраві приклади успішних у туристичній галузі національних природних парків світу, дослідити їх розвиток;
- розглянути досвід використання національних парків як туристичних ресурсів у США, як приклад одного з найвдаліших їх інтегрувань у галузь екологічного туризму країни у світі;
- розкрити основні проблеми, що заважають ефективному розвитку національних парків як ресурсів екологічного рекреаційного туризму в Україні;
- розглянути сучасні тенденції та перспективирозвитку національних природних парків в Україні.

Об'єктом дослідження роботи є роль національних природних парків у складі рекреаційного туризму.

Предметом дослідження є світовий досвід використання національних природних парків у туристичній галузі, розвиток національних парків як туристичних ресурсів в Україні, проблеми, тенденції та перспективи вітчизняного розвитку національних парків у сфері туризму.

Дослідження проводилося за допомогою таких **методів дослідження**: спостереження, порівняння, аналізу, синтезу, індукції і дедукції.

Кваліфікаційна робота виконана на основі аналізу літературних джерел з туризму та туристичної проблематики, а також інших джерел (статті в періодичних виданнях, інформаційний матеріал), що доступні у всесвітній мережі Інтернет.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні положення роботи були викладені у вигляді тез на міжнародній науково-практичній відеоконференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови» (м. Київ, 2022р.).

Кваліфікаційна робота складається з трьох розділів (з підрозділами). Це є теоретико-методологічний, аналітичний та практичний розділи. Кількість сторінок роботи 58 (зокрема основного тексту 54 сторінки), кількість інформаційних джерел – 35.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ ЯК ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ

1.1 Поняття та типологія національних парків

Природоохоронна територія – територія, яка охороняється через своє екологічне, культурне або подібне значення. Існує велика кількість таких територій, рівень захисту яких сильно відрізняється та залежить від статусу, встановленого національними законами та міжнародними договорами.

Природоохоронна територія, як визначається Міжнародним союзом охорони природи (МСОП) – територія або акваторія, призначена для захисту і підтримки біологічної різноманітності та природних і пов'язаних із ними культурних ресурсів, захист якої встановлюється законом або іншими засобами.

МСОП визначає шість категорій охоронних територій:

- заповідник суворого режиму – територія з найвищим рівнем захисту, що охороняється для збереження екосистеми та наукових досліджень;
- національний парк – охоронна територія, призначена переважно для захисту екосистеми і екологічного туризму;
- пам'ятка природи – охоронна територія, призначена переважно для збереження специфічних особливостей природи;
- заказник – охоронна територія, призначена переважно для охорони окремих видів, часто з навмисним втручанням в екосистему;
- охоронний рельєф – охоронна територія, призначена переважно для захисту рельєфу/ландшафту та туризму;
- територія контрольованого природо використання – охоронна територія, призначена переважно для довготермінового економічного використання природної екосистеми.

Міжнародні правила щодо природоохоронних територій беруть початок із 1972 року, коли була підписана Стокгольмська декларація Конференції ООН з питань довкілля. У ній постановлялося, що захист зразків усіх головних типів екосистем повинен бути фундаментальною вимогою національних програм охорони природи. З того часу охорона таких екосистем стала основним принципом створення біологічних заповідників, що отримали підтримку кількома міжнародними договорами та резолюціями ООН – зокрема Світовий природний протокол 1982 року, Декларація Ріо-де-Жанейро 1992 року, і Йоганнесбурзька декларація 2002 року. Загалом ефективні національні програми захисту основних типів екосистем розвинулися щодо сухопутних територій і, значно меншою мірою, щодо морських і прісноводних біомів.

Такі природоохоронні території по всьому світу широко використовуються для екотуризму.

Згідно із Законом України «Про природно-заповідний фонд» (1992 р.), до природоохоронних територій відносять ділянки суходолу і водойм, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу цінність. Сучасний перелік природоохоронних територій в Україні включає національні природні парки, біосферні заповідники, природні заповідники, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади та зоологічні парки.

Національний природний парк – територія, яка виключена з експлуатації людиною, має особливу цінність і може використовуватися для відпочинку людини[1]. Зазвичай ці території мають велику площу і займають мальовничу місцевість. До найвідоміших національних парків України входять: «Карпатський», «Подільські Товтри», «Шацький», «Вижницький», «Синевір», «Яворівський», «Соколівські бескиди», «Ужанський», «Гуцульщина», «Деснянсько-Старогутський», «Святі гори», «Азово-Сиваський».

Природний заповідник – територія, на якій зберігається в природному стані весьприродний комплекс і повністю заборонено будь-яку господарську діяльність людини.

Біосферний заповідник – заповідні території, які мають міжнародне значення і створені з метою збереження у природному стані найтипівіших природних комплексів біосфери та здійснення екологічного моніторингу. У біосферних заповідниках реалізують міжнародні наукові та природоохоронні програми.

Заказник – природна територія, створена для збереження і відтворення природних комплексів або окремих видів організмів. Заказники створюються для відновлення або збільшення кількості промислових тварин (мисливські заказники), забезпечення сприятливих умов для птахів під час гніздування, линяння, міграції і зимівлі (орнітологічні заказники), охорони місць нересту риби, нагулу молоді (іхтіологічні заказники), збереження особливо цінних лісових масивів (лісові заказники), окремих ділянок ландшафтів (ландшафтні заказники).

Пам'ятки природи – окремі унікальні природні утворення, які мають природоохоронне, наукове, естетичне або пізнавальне значення. Це місця поширення рідкісних видів тварин або рослин: дуже старе дерево, деякі лісові масиви, печери, скелі, унікальні водойми, водоспади тощо.

Особливе місце у здійсненні природоохоронних заходів, а також проведенні освітньо-виховної роботи займають ботанічні сади. Найбільш відомими на території України є Нікітський ботанічний сад у Криму, Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка в Києві, Ботанічний сад ім. О. В. Фоміна Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Донецький ботанічний сад та ін.

Національний природний парк (НПП) – це природоохоронна, рекреаційна, культурно-освітня, науково-дослідна установа загальнодержавного значення, що створюється з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність та забезпечення умов для організованого

відпочинку. НПП належить до природно-заповідного фонду України, має свою адміністрацію і є юридичною особою, що утримується за рахунок коштів державного бюджету.

До складу НПП входять ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами та об'єктами, що надаються йому у постійне користування та землі без вилучення їх у власників та землекористувачів. Рішення про організацію НПП приймається Указом Президента України.

Діяльність НПП здійснюється відповідно до Положення про нього та Проекту організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів. Територія НПП поділяється на такі 4 функціональні зони:

- заповідна зона – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;
- зона регульованої рекреації – в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство й промислове добування мисливських тварин, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;
- зона стаціонарної рекреації – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;
- господарська зона – у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

На території НПП, крім заповідної зони, зберігаються традиційні види природокористування, у тому числі сінокосіння, випас худоби, любительське (спортивне) рибальство та полювання, бджільництво, збір грибів, ягід та лікарських рослин, вирішуються питання заготівлі дров тощо.

Система зонування будь-якого національного парку вирішує ряд завдань, у тому числі першочергових:

а) зменшення антропогенного впливу на геосистеми парку шляхом регулювання рекреаційних потоків;

б) ефективне функціонування служби безпеки та адміністративно-господарських підрозділів парку;

в) створення системи туризму та відпочинку, що розвивається, на основі вільного вибору видів відпочинку;

г) забезпечення сталого соціально-економічного розвитку національного парку та прилеглих територій.

Загальний характер і закономірність функціонального зонування національного парку зазвичай визначається заповідною територією, до якої входять території, відносно мало змінені діяльністю людини, недоступні, а тому придатні для саморозвитку та надійної охорони. Метою заповідної території є встановлення стандартів контролю за природними комплексами для подальшого моніторингу розвитку природних екосистем.

Заходи щодо охорони природної та історико-культурної спадщини в національних парках мають ґрунтуватися на індивідуальних особливостях заповідних об'єктів. Залежно від характеру обраних технологій дії, передбачені режимами функціональних зон на території національних парків, можна звести до наступних видів охоронних режимів:

- консерваційний (заповідний), де немає перешкод чи впливів, що призводять до зміни стану об'єкта охорони. Такий режим характерний для пам'яток історії та культури, особливо для пам'яток археології;

- регулятивний, заснований на різних співвідношеннях конкретних заборон і обмежень використання, якщо це може завдати шкоди об'єкту охорони. Він дуже характерний для охорони пам'яток, природно-історичних заповідників і має важливе значення для охорони культурного ландшафту. Цей тип режиму найбільш поширений серед заповідних територій;

- реставраційний, спрямований на відновлення пошкоджених або втрачених фрагментів спадщини, створення сприятливих умов для утримання залишків спадщини та культурних ландшафтів, включаючи спеціальну систему заходів щодо їх відновлення;

- адаптивний, що пристосовує територію до певного використання, наприклад, для відпочинку, лікувально-профілактичних заходів, освіти, тощо. Такий режим буде характерним для територій з рекреаційно-освітніми функціями;

- оптимізаційний, спрямований на створення гармонійних відносин природокористування, у тому числі створення умов для сталого розвитку територій, розробки заходів щодо вирішення конфліктів між різними цілями в багатофункціональній структурі території. Такий режим буде характерним для територій, де сталий розвиток розглядається як одна з головних перспектив, а саме для національних парків, де стоїть завдання охорони культурного ландшафту.

Національний парк повинен містити певні характеристики, щоб вважатися національним парком, він повинен мати високу природну цінність, особливі характеристики та певну своєрідність флори та фауни. Йому слід приділяти особливу увагу з боку уряду.

НПП неодноразово були останнім бастіоном зникаючих видів. Вони багаті флорою і фауною, а також мають унікальні геологічні утворення. Вони повинні забезпечувати природний баланс життя, як воно спочатку існувало на нашій планеті, тому головною метою багатьох із цих парків є охорона дикої природи та створення туристичних атракціонів.

Для того, щоб територія розглядалася як національний парк, вони повинні мати деякі з наступних характеристик, які слід уточнювати залежно від ситуації, оскільки вони можуть відрізнятися відповідно до законів або постанов певних країн:

а) Представництво: національний парк має представляти природну систему, до якої він належить;

б) Розширення: НПП мусить мати достатню поверхню, щоб забезпечити його природну еволюцію, підтримуючи його характер і забезпечуючи функціонування поточних екологічних процесів;

в) Стан збереження: значне переважання природних умов та екологічних функцій, втручання людини має бути мізерним;

г) Територіальна цілісність: за винятком виправданих винятків, територія повинна бути вільною від анклавів і без фрагментації, які порушують гармонію екосистеми;

г) Людські поселення: заселені міські центри виключені, з виправданими винятками;

д) Правовий захист: національні природні парки повинні бути захищені законами та правовою базою країни;

е) Технічні можливості: наявність персоналу і бюджету для досягнення цілей збереження та покращення стану природних ландшафтів та проведення дослідницької та освітньої діяльності.

Національні парки, як правило, знаходяться під охороною, щоб запобігти незаконним діям, таким як експлуатація видів або незаконний обіг. Деякі національні парки можуть бути великими територіями суші, але є також великі акваторії в океані або на суші, які входять до цих національних парків. Таких прикладів у світі багато.

1.2 Функції та завдання національних парків

Відповідно до мети створення НПП на нього покладається виконання таких завдань:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів, захист біорізноманіття та екосистем, захист зникаючих місць проживання, гарантування культурного різноманіття, захист зникаючої флори та фауни;
- створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;
- проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання;
- розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів;
- збереження унікальних природних середовищ, збереження та консервація палеонтологічних районів, охорона та збереження печерних заповідників;
- проведення екологічної освітньо-виховної роботи[15].

1.3 Роль національних парків у туризмі

Не потребує особливих доказів той факт, що природно-заповідні території, які в Україні переважно представлені біосферними заповідниками та національними парками, мають найбільший потенціал для розвитку екологічного туризму. Екологічний туризм (особливо у формі біосферного туризму) є найбільш екологічно чистим видом природокористування. У цих рамках освітня функція національних парків та інших природоохоронних територій може бути пов'язана з власне процесом навчання або простого

ознайомлення. Відмінність першого типу пізнання від другого полягає в тому, що освітній процес пов'язаний з цільовою та тематичною інформацією про елементи екосистеми, а процес ознайомлення – з непрофесійним спостереженням за природою. Оздоровча функція екотуризму може реалізуватися в пасивній (стаціонарне перебування в певному природному середовищі), активній (переміщення туристів від одного природного об'єкта до іншого) і спортивній (подолання природних перешкод при проходженні маршрутів) формах.

Постійно зростаючий попит на екологічний туризм призводить до створення та розвитку природоохоронних територій, переважно заповідників, національних і природних парків. Ці території є одними з найголовніших об'єктів екотуризму в Україні.

НПП протягом перших років діяльності забезпечується приміщеннями для його адміністрації та природоохоронних науково-дослідних відділень, в подальшому створюється екологічний освітній центр та забезпечується розвиток рекреаційної інфраструктури. НПП забезпечується спеціальною технікою, автомобілями загального призначення та технікою загального використання. Штат адміністрації НПП формується з місцевих жителів, а його утримання здійснюється за кошти державного бюджету.

НПП співпрацює з місцевою владою, населенням та громадськими організаціями, зокрема шляхом залучення їх до участі у роботі науково-технічної ради НПП та спільного проведення різноманітних природоохоронних та інших акцій.

Забезпечення режиму території НПП, здійснення заходів по відтворенню/відновленню природних ресурсів суттєво примножує багатство місцевої флори та фауни. Служба державної охорони забезпечує попередження правопорушень та засмічення і захаращення території; реалізує заходи з профілактики та захисту природних комплексів від шкідників та хвороб; запобігає виникненню пожеж та інших надзвичайних ситуацій тощо.

Екологічно-просвітницька діяльність НПП сприяє підвищенню рівня екологічної культури місцевого населення і відвідувачів та відіграє важливу роль у вихованні місцевої молоді та екологічному інформуванні населення шляхом: проведення просвітницької роботи серед дошкільних та шкільних закладів, випуску буклетів, часописів, фільмів, книг, посібників тощо, популяризації знань про територію НПП.

Науковці НПП проводять екологічний моніторинг, слідкують за станом природних комплексів і популяціями рідкісних видів рослин і тварин, на підставі чого розробляються спеціальні програми покращення екологічного стану території та прилеглих до парку ділянок. Крім наявних штатних наукових працівників, установи природно-заповідного фонду укладають угоди із іншими науковими організаціями різних рівнів з метою залучення кваліфікованих працівників та обміном досвідом щодо природоохоронної діяльності з регіонами України та іншими державами.

Рекреаційна діяльність на території НПП є прямою інвестицією в економічний розвиток регіону. Вона здійснюється шляхом створення сприятливих умов для відпочинку відвідувачів і включає:

- облаштування екологічних та туристичних маршрутів і зон відпочинку;
- організацію екологічних таборів для школярів та молоді;
- залучення місцевого населення до рекреаційної діяльності (надання платних послуг відвідувачам щодо розміщення, харчування та супроводу);
- надання інформаційних послуг через випуск друкованої, фото- та відеопродукції, виготовлення інформаційних стендів;
- залучення та співпраця з рекреаційними закладами регіону щодо відвідування території НПП.

НПП також сприяє розвитку сільського туризму у регіоні. Ця форма масової рекреації, як жодна інша, сприяє вихованню національно-патріотичних почуттів та сприяє:

- вирішенню соціально-економічних проблем села;
- зменшенню рівня безробіття у селах та розширенню кола самозайнятості сільського населення, особливо молоді;
- розширенню можливостей реалізації продукції особистого підсобного господарства, зокрема, реалізації її на місці;
- покращенню благоустрою сільських садиб, вулиць, в цілому сіл;
- розвитку соціальної інфраструктури;
- відродженню, збереженню і розвитку місцевих народних промислів, пам'яток історико-культурної спадщини;
- підвищенню культурно-освітнього рівня сільського населення.

Саме НПП створюють унікальну можливість узгодження завдань охорони природи з потребами збалансованого використання природних ресурсів та відпочинком населення.

НПП є каталізатором сталого розвитку регіону та базою для розвитку рекреаційної, туристичної, екологічно-освітньої, природоохоронної, наукової діяльності, стимулом для розвитку супутніх видів підприємницької діяльності в районі.

Національні природні парки сприяють екологізації різних напрямків господарської діяльності, що здійснюється на їх території (лісове, водне і мисливське господарство).

З низки причин лише національні парки мають потенціал для розвитку сталого екологічного туризму, а саме:

- мережа національних парків включає багато унікальних і красивих ландшафтів та екосистем, які не були порушені діяльністю людини;
- розвиток екологічного туризму – це не просто спосіб заробітку, максимізація прибутку не є ціллю;
- національні парки, заповідники та їх підрозділи утворюють мережу науково-дослідних установ, що охоплюють усі природні території. Це визначає

їх високі перспективи щодо організації туризму, студентських практик та волонтерських програм;

- поєднання екологічної освіти та екотуристичної діяльності на базі національних парків суттєво підвищує ефективність цієї освіти та привертає увагу суспільства до проблем збереження природи;

- світовий досвід свідчить, що ефективність екологічного туризму найвища на місцевому та регіональному рівнях. Таким чином, заповідні території можуть стати джерелом робочих місць і доходу для місцевої економіки.

Також національні парки є ключовою ланкою в розвитку екологічного туризму, оскільки мають ряд таких переваг:

- розташування в найбільш мальовничих, привабливих та цікавих з пізнавальної та естетичної точок зору місцях;

- налагоджена система обслуговування туристичних груп, розвинена система туристичних маршрутів та досвід організації виховної роботи;

- наявність певної інфраструктури та підготовленого персоналу;

- формування та вплив на ставлення місцевого населення до того чи іншого природоохоронного об'єкта та існуючих екологічних обмежень на господарську діяльність.

РОЗДІЛ 2

СВІТОВИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ

2.1 Історія створення національних парків

Світовий досвід використання національних парків як туристичних ресурсів можемо дослідити аналізуючи історію їх створення та розвитку. Починаючи з 1735 року уряд Неаполя прийняв закони для захисту природних територій, які могли використовуватися королівською сім'єю як заповідник; Прочіда була першою охоронюваною ділянкою. Різниця між багатьма попередніми королівськими мисливськими заповідниками та цим, який вважається ближчим до сучасного національного парку, аніж мисливського заповідника, полягає в тому, що уряд Неаполя на той час вже розглядав поділ території на недоторкані зони дикої природи та заповідники без особливих рестрикцій.

Перша спроба федерального уряду США виділити заповідні землі була зроблена 20 квітня 1832 року, коли президент Ендрю Джексон підписав закон, який 22-й Конгрес Сполучених Штатів ухвалив, щоб виділити чотири ділянки землі навколо того, що зараз є містом Гот-Спрінгс, штат Арканзас, для захисту природних, термальних джерел і прилеглих гірських схилів для майбутнього розпорядження урядом США. Вони були відомі як резервація «Гот-Спрінгс», але жодних юридичних повноважень не було створено. Федеральний контроль над територією не був чітко встановлений до 1877 року. Робота відомих лідерів, які боролися за збереження та охорону тварин і землі, мала важливе значення для розвитку юридичної справи у галузі екології. Деякими з таких лідерів були президент Авраам Лінкольн, Лоранс Рокфеллер, президент Теодор Рузвельт, Джон М'юр та перша леді Берд Джонсон.

Джона М'юра сьогодні називають «батьком національних парків» через його роботу в Йосеміті. Він опублікував дві впливові статті в журналі TheCenturyMagazine, які лягли в основу законодавчих процесів.

Президент Авраам Лінкольн підписав Акт Конгресу 1 липня 1864 року, передаючи долину Йосеміті та гай Маріпоса з гігантськими секвоями (сучасна територія національного парку «Йосеміті») штату Каліфорнія. Згідно з цим законопроектом, приватна власність на землю на цій території була вже неможлива. Штат Каліфорнія був призначений для управління парком для «громадського користування, курорту та відпочинку». Оренда була дозволена на строк до десяти років, а виручені кошти мали витратитися на презервацію та покращення природного середовища території. Після цього першого у своєму роді закону відбулося громадське обговорення і розгорнулася гостра дискусія щодо того, чи має уряд право створювати парки. Думки про неправильне управління «Йосеміті» з боку каліфорнійського штату стали причиною того, що «Єллоустон» був поставлений під національний контроль при його створенні шість років потому.

У 1872 році Єллоустонський національний парк був заснований як перший національний парк США, а також перший національний парк у світі. Однак у деяких європейських та азіатських країнах вже існували національні охоронні та природні заповідники, хоча зазвичай у ролі заповідників та рекреаційних територій, відведених для королівських осіб, наприклад, частина лісу Фонтенбло (Франція, 1861 р.).

«Єллоустон» був частиною федеральної території . Оскільки уряд штату не міг взяти на себе управління землею, федеральний уряд взяв на себе пряму відповідальність за парк, перший офіційний національний парк Сполучених Штатів. Об'єднані зусилля та зацікавленість захисників природи, політиків і Північно-Тихоокеанської залізниці забезпечили прийняття Конгресом Сполучених Штатів закону про створення Єллоустонського національного парку. Теодор Рузвельт і його група захисників природи – клуб Буна і

Крокетта– були активними учасниками кампанії та мали великий вплив на переконання колег-республіканців та великого бізнесу у питаннях підтримки законопроекту. Єллоустонський національний парк незабаром зіграв вирішальну роль у збереженні американських національних природних скарбів, оскільки його території протягом довгого часу страждали від рук браконьєрів та інших злочинців. Теодор Рузвельт і його новостворений клуб Буна і Крокетта успішно взяли на себе провідну роль у захисті Єллоустонського національного парку від цієї важкої ситуації, в результаті чого були розроблені закони, спрямовані на збереження природних ресурсів «Єллоустона» та інших парків, що знаходяться під захистом уряду.

Першою територією, яка використала категорію «національний парк» у законодавстві при створення, був національний парк «Макінак» у США в 1875 році. Пізніше ця територія була передана у владу штату в 1895 році, таким чином втративши свій офіційний статус «національного парку».

Відповідно до ідеї, заснованої в «Єллоустоні» та «Макінаці», незабаром національні парки з'явилися в інших країнах. В Австралії 26 квітня 1879 року на південному від Сіднея напрямку, у колонії Нового Південного Уельсу, був заснований Королівський національний парк, який став другим офіційним національним парком у світі. Оскільки «Макінак» втратив статус національного парку, Королівський національний парк, за деякими міркуваннями, є другим найстарішим національним парком, який наразі існує.

Національний парк «Банф» став першим національним парком Канади в 1885 році. Нова Зеландія заснувала національний парк «Тонгаріро» в 1887 році.

У Європі першими національними парками були дев'ять парків у Швеції в 1909 році, а потім Швейцарський національний парк у 1914 році. Перший національний парк Африки був створений у 1925 році, коли Альберт I Бельгійський визначив територію нинішньої Демократичної Республіки Конго, зосередженої в горах Вірунга, як національний парк «Альберт» (з тих пір перейменований в Національний парк «Вірунга»). У 1926 році уряд Південної

Африки назвав Національний парк Крюгера першим національним парком країни, хоча це було просто розширенням попереднього заповідника «Сабі», заснованого в 1898 році президентом Старої Південно-Африканської Республіки Полом Крюгером, на честь якого й був названий парк. Аргентина стала третьою країною в Америці, яка створила систему національних парків, із заснуванням національного парку «Науель-Уапі» в 1934 році за ініціативою Франсіско Морено.

Після Другої світової війни національні парки почали засновуватися по всьому світу. Велика Британія створила свій перший національний парк, Національний парк «Пік-Дістрикт», у 1951 році. До кінця десятиліття у Великобританії було створено ще дев'ять національних парків. У 2010 році в Європі нараховувалося близько 359 національних парків. Національний парк «Вануаз» в Альпах був першим національним парком Франції, створеним у 1963 році після протестів населення проти туристичного проекту.

У 1971 році національний парк «Лахемаа» в Естонії став першою територією, яка була визнана національним парком у колишньому Радянському Союзі.

У 1973 році гора Кіліманджаро була класифікована як національний парк і була відкрита для загального доступу в 1977 році.

У 1989 році був створений національний природний заповідник «Кумолангма» (QNNP) для охорони 3,381 мільйона гектарів території на північному схилі гори Еверест в Тибетському автономному районі Китаю. Цей національний парк є першим великим світовим парком, який не має окремого наглядача та охоронного персоналу – все управління ним здійснюється через існуючі місцеві органи влади, що забезпечує більш низькі витрати та більше географічне охоплення (у 1989 році, коли парк був створений, він став найбільшою охоронюваною територією в Азії). До нього входять чотири з шести найвищих гір світу: Еверест, Лхоцзе, Макалу і Чо-Ойю. QNNP примикає до

чотирьох непальських національних парків, створюючи транскордонну природоохоронну територію, рівну за розміром до території Швейцарії.

Перша в світі служба національних парків була створена 19 травня 1911 року в Канаді. Закон «Про лісові заповідники та парки» передавав парки домініону під управління сучасної установи «Парки Канади» в рамках Міністерства внутрішніх справ. Відділення було створено для «охорони дивовижних місць природи», щоб забезпечити рекреаційний досвід, зосереджений на ідеї світу природи, що забезпечує відпочинок та духовне оновлення. Зараз Канада має найбільшу заповідну територію в світі, що складає 450 000 км² національних парків.

Навіть зі створенням «Єллоустона», «Йосеміті» та майже 37 інших національних парків і пам'яток, минуло ще 44 роки, перш ніж у Сполучених Штатах було створено агентство для комплексного управління цими об'єктами – Службу національних парків США (NPS). 64-й Конгрес Сполучених Штатів прийняв закон «Про службу національних парків», який президент Вудро Вільсон підписав 25 серпня 1916 року. З 423 об'єктів, якими керує Служба національних парків Сполучених Штатів, лише 63 мають позначення національних парків [17, 22].

2.2 Найвідоміші національні парки світу, їх розвиток та значення

а) Національний парк Крюгера – найбільший національний парк Південної Африки. Він розташований у провінціях Лімпопо і Мпумаланга, на захід від гір Лебомбо на кордоні з Мозамбіком. Заснований ще у 1898 році, та лише у 1926 році парк був офіційно названий на честь Пола Крюгера, колишнього президента Південно-Африканської Республіки і будівника африканерської нації. Штаб-квартира парку знаходиться в Скукузі. Парк площею 19 485 км², має близько 320 км у довжину та від 40 до 80 км у ширину. Ця місцевість загалом пласка з низькими хребтами пагорбів, по яких проходить

майже 8 000 км асфальтованих та гравійних доріг. Рослинність варіюється від відкритого вельду до густого чагарнику, який включає дерева мопан, акацію, марулу та баобаб. Дика природа включає слонів, левів, леопардів, гепардів, буйволів, носорогів, зебр, антилоп гну і численних птахів. Хоча через парк протікає шість річок, часті посухи змушують прилаштовуватися до штучного поливу.

У 2002 році національний парк Крюгера об'єднався з парком Лімпопо в Мозамбіку і національним парком Гонарежоу в Зімбабве, щоб утворити Великий транскордонний парк Лімпопо, найбільший парк в Африці.

Екологічний туризм є важливим елементом збереження національного парку Крюгера. «Крюгер» є одним з найбільш відвідуваних національних парків у Південній Африці, і щорічно він приймає понад мільйон туристів. Туризм фінансує охорону парку та різноманітні кемпінги, які забезпечують інфраструктуру для сафарі. Для забезпечення екологічного туризму в регіоні необхідно займатися презервацією дикої флори та фауни цього парку. Наглядачі парку розуміють, що саме різноманітність тварин та рослин, красива естетика та відокремленість від сучасних ритмів життя особливо притягує туристів у цей парк. «Крюгер» надзвичайно ізольований, розташований на відстані одного дня їзди від великих міст, таких як Кейптаун і Йоганнесбург, і охоплює 350 км уздовж кордону з Мозамбіком.

Велика п'ятірка (лев, слон, леопард, носоріг, буйвіл) також є значною частиною африканської культури. Збереження цих тварин є важливим аспектом презервації Національного парку Крюгера. Ці ключові види створюють середовище проживання для нових тварин і удобрюють територію, завдяки чому парк постійно змінюється. Окрім відвідування «Крюгера» з метою побачити дивовижну дику природу, парк також використовують в освітніх цілях. Там розміщений великий науково-дослідний і природоохоронний центр, який використовується для вивчення масової кількості тварин і дикої природи, а також того, як вони взаємодіють один з одним. Незаймана краса парку

дозволила відкривати та охороняти екзотичні види і зберегти тварин у їх природному середовищі існування.

Екзотична дика природа не вплинула на людську популяцію, тому «Крюгер» є чудовим прикладом заповідника дикої природи. Кемпінги та курорти, які були збудовані по всій Південній Африці та «Крюгеру» загалом підтримують екологічно чисте середовище. Завдяки всім цим факторам Національний парк Крюгера залишається одним з найпопулярніших місць для сафарі в Африці [24].

б) На величезних рівнинах Національного парку «Серенгеті», що охоплює 1,5 мільйона гектарів савани, щорічна міграція двох мільйонів антилоп гну, сотні тисяч газелей і зебр, за якими йдуть їхні хижаки, в пошуках пасовищ і води, є одним з найвражаючих природних видовищ у світі. Біологічне різноманіття парку є дуже великим з принаймні чотирма видами тварин, які перебувають під загрозою глобального зникнення: чорний носоріг, слон, дика собака та гепард.

Національний парк «Серенгеті» є центром більшої екосистеми Серенгеті, яка визначається територією, охопленою щорічною міграцією. Парк примикає до природоохоронної території «Нгоронгоро», площа якої складає 528 000 га та оголошена об'єктом Всесвітньої спадщини в 1979 році. Вся екосистема також включає заповідник «MaswaGameReserve» (2200 км²) на півдні, заповідники «Grumeti» та «IkorongoGameReserves» на сході, національний заповідник «MaasaiMara» в Кенії (1672 км²) на півночі та заповідник під контролем Лоліондо на заході. Вся ця екосистема успішно співіснує і ніякі перешкоди не стоять на шляху міграції. Національний парк «Серенгеті» є достатньо великим і неушкодженим, щоб забезпечити життя усіх видів рослин та тварин, що проживають в ньому, але лише за умови, що він отримує сучасну підтримку в його нинішньому стані, адже сам по собі він не здатен забезпечити захист усієї екосистеми.

Серйозною потенційною загрозою цілісності парку є дефіцит поверхневої води для тварин у посушливі роки, оскільки через парк постійно протікає лише одна річка (Мара). Для вирішення цієї проблеми в майбутньому планується розширення меж парку до озера Вікторія, що забезпечить доступ тваринам до води під час посухи.

«Серенгеті» має достатній рівень людських і фінансових ресурсів для ефективного управління, але в міру розширення діяльності та виникнення нових проблем брак наявних ресурсів залишається потенційним обмеженням у майбутньому. Основні проблеми управління включають браконьєрство, овертуризм, лісові пожежі та відсутність належного потенціалу для моніторингу ресурсів.

Туризм є надзвичайно важливим для Танзанії та Кенії, які поділяють екосистему Серенгеті. Наприклад, на танзанійський туризм припадає півмільйона робочих місць у безпосередній зайнятості і більш ніж вдвічі більше робочих місць, які опосередковано підтримують галузь. У країні, де середній дохід менше трьох доларів США на день, це величезний актив. Тому в уряді країни виникають ідеї продовжувати нарощувати кількість туристів безперервно, щоб максимізувати прибутки, що призводить до проблеми овертуризму. Це спричиняє знищення землі транспортними засобами, стрес для диких тварин, що погіршує їхні полювальний та репродуктивний успіх, підвищення потреби у воді та інших ресурсах, інтродукцію інвазивних рослин та перешкоди для пересування диких тварин [30, 35].

в) Національний парк «Сагарматга» – це виняткова територія з приголомшливими горами, льодовиками та глибокими долинами, де стоїть гора Еверест, найвища вершина світу (8848 м). Кілька рідкісних видів тварин, таких як сніговий барс і мала панда, проживають на території парку. Присутність шерпів з їх унікальною культурою додає ще більшого інтересу до цього місця.

Національний парк «Сагарматга» був одним із перших місць, які були внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, і залишається всесвітньо

культовим місцем мальовничої величі. Парк стає все більш популярним туристичним напрямком, особливо серед піших туристів та альпіністів, які сьогодні користуються перевагами покращеного доступу, наданого літаками. «Сагарматга» страждає від набору давніх і зростаючих загроз, пов'язаних із впливом туризму (неконтрольований розвиток, забруднення, неправильне поводження з відходами, потреба в енергії, використання віслюків як транспорту та інтрузивних літаків), вирубкою лісів, нестабільним видобутком ресурсів, браконьерством та порушеннями соціальної структури шерпів. Вплив змін клімату недостатньо вивчений, але відомо, що він впливає на частоту та інтенсивність пожеж, а також на танення льодовиків, що розширює льодовикові озера та підвищує ризик виходу льодовикових озер з берегів. Реакція керівництва на проблеми заслуговує на похвалу, але не встигає за сучасним тиском на парк.

Високогірні екосистеми національного парку «Сагарматга» формуються під впливом мікросередовища, вони дуже крихкі та вразливі до необоротної деградації. Занепокоєння, пов'язані з плануванням і розвитком туризму, а також управлінням збільшення кількості туристів та їх впливом, є важливими задачами для управління. Необхідно вирішувати питання сталого використання, оскільки недостатнє розуміння впливу випасу домашньої худоби, що ускладнюється впровадженням ослів, використанням ресурсів, розширенням туризму на високогірні пасовища та зміною клімату. Ефективність управління потребує підвищення, зокрема, у сфері своєчасної розробки планової документації. Хоча ці проблеми безпосередньо не загрожують конкретним пам'яткам на території парку, заради яких він був внесений до списку, є достатньо причин, щоб виправдати підвищення рівню занепокоєності, зокрема щодо здатності ефективно боротися з впливом туризму, від «помірного» до «серйозного» [28].

г) Озерний край Англії – це автономна гірська місцевість, чії льодовикові долини, упади та озера демонструють надзвичайну красу та гармонію. Цей

ландшафт чудово демонструє успіх руху за збереження навколишнього середовища. Кожна з тринадцяти долин Озерного краю має індивідуальну відмінність, засновану на формі рельєфу, біорізноманітті та культурній спадщині. Характер культурного ландшафту Озерного краю розвивався повільно протягом багатьох століть і буде розвиватися і в майбутньому під впливом знань і навичок місцевої громади.

Різноманітний ландшафт Озерного краю надає можливості для широкого спектру спортивних та рекреаційних заходів на суші та воді. Деякі з них, як-от біг, є частиною традиційної місцевої культури. Цей національний парк має найбільшу концентрацію центрів активного відпочинку у Великобританії. Зародження рекреаційного скелелазіння в Англії пов'язано із сходженням на Нейпс-Нідл у 1880-х роках, одним з найбільш ранніх зареєстрованих маршрутів у Озерному краї. В результаті Озерний край став центром розважальних прогулянок. Це призвело до випуску ранніх путівників, які включали розташування «оглядових станцій» навколо основних озер, за якими послідував знаменитий Путівник Вордсворта по окрузі озер 1835 року, а в 20 столітті – путівники пізніших письменників, у тому числі Вейнрайта.

Поява залізниці до Озерного краю в середині 19 століття надала можливість відвідати цей регіон значно ширшій частині суспільства і стала каталізатором традицій туризму, які продовжуються і сьогодні.

Традиційні туристичні маршрути в Озерному краї включають круїзи на кораблях і пароплавах по великих озерах – унікальному внутрішньому ресурсу Англії та Уельсу, а нинішні водні рекреаційні заходи включають вітрильний спорт, катання на моторних човнах, каное та плавання у відкритій воді, які стають все більш популярними. Три великих озера використовувалися з початку 20 століття для встановлення рекордів із плавання на швидкість. В останні роки катання на гірських велосипедах стало ще одним популярним у краї видом спорту, який використовує ліси Грізейл і Вінлаттер [25].

г) Національний парк «Фіордленд» займає 1,26 мільйонів га, що складають 15% громадських заповідних земель у Новій Зеландії. Цей гірський і лісистий регіон, порізаний фіордами та озерами, уособлює дику незайману природу. Це також скарбниця економічної цінності, не в останню чергу тому, що пропонує можливості для приватного бізнесу у сфері туризму та відпочинку.

У 1905 році колоніальний уряд Нової Зеландії виділив 940 000 га для національного парку, офіційно створеного в 1952 році з доданою до нього землею. Національний парк «Фіордленд» виріс у міжнародному значенні як частина Південно-Західної Нової Зеландії (TeWahiPounamu), був внесений до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в 1986 році і подвоївся у розмірах в 1990 році. Статус Всесвітньої спадщини був виданий парку за видатні льодовикові форми рельєфу регіону, а також місцеву флору і фауну. Близько 700 видів рослин зустрічається тільки у «Фіордленді». Він став останнім притулком у Новій Зеландії для какапо і такахе, обидва види на межі вимирання.

Дотримуючись методів, використаних у дослідженні Національного парку АбеяГасмана, опитування відвідувачів і концесіонерів туризму сформували основу для дослідження економічного впливу національного парку «Фіордленд» на економіку Саутленду та Квінстаун-Лейксу.

Найбільш широкий регіональний фокус надає Мілфорд (Піопіотаха): щонайменше 450 000 відвідувачів щороку прибувають автомобільним транспортом або повітрям із Квінстауна та Те-Анау, щоб побачити пік Мітре і, можливо, здійснити прогулянку на човні по фіорду Мілфорд-Саунд. Серед визначних пам'яток – всесвітньо відомі траси Мілфорда і Рутберна, траси Голліфорда і Кеплера, а також маршрути прогулянок по Даскі-Саунду і Хамп-Ріджу, перетину озера Манапурі до Даутфул-Саунду, мальовничі польоти над парком, а також полювання, риболовля та можливості для скелелазіння.

Національний парк «Фіордленд» приймає близько 33 000 нічних відвідувачів і 560 000 денних відвідувачів на рік, 80% з яких приїжджають з-за кордону. Щоб виміряти вплив національного парку Фіордленд на національну економіку, було поставлено додатковий набір запитань. Десять відсотків опитаних закордонних відвідувачів національного парку сказали, що за відсутності парку вони залишилися б у Новій Зеландії менше часу, а ще 12 відсотків сказали, що взагалі б не приїхали до Нової Зеландії.

Зокрема, іноземні туристи, які переночували у «Фіордленді», сказали, що вони залишалися б у Новій Зеландії в середньому на 2,8 ночі менше, а іноземні одноденні відвідувачі сказали, що вони залишилися б у середньому на 1,6 ночі менше в Новій Зеландії, якби не було цього парку. За межами озер Саутленд і Квінстаун, національний парк «Фіордленд» створює додаткові 155 робочих місць у Новій Зеландії та додаткові витрати на 32 мільйони доларів [21].

д) Галапагоський національний парк, заснований у 1959 році, є найстарішим національним парком Еквадору. Близько 97% всієї площі Галапагоських островів є частиною системи національних парків і залишаються незаселеними. Інші 3% островів є населеними районами островів Санта-Крус, Сан-Крістобаль, Ісабела та Флореана. У 1967 році була створена перша служба парку, але Галапагоському національному парку знадобилося близько 4 років, щоб призначити свого першого керівника і першу групу охоронців парку.

Сьогодні парк має складну систему управління та сотні паркових рейнджерів. У 1979 році Галапагоський національний парк був оголошений об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Це означало, що керівництво та персонал парку відповідали за постійне збереження та охорону островів відповідно до стандартів і правил ЮНЕСКО. Однак у 2007 році ЮНЕСКО внесла Галапагоські острови до списку об'єктів всесвітньої спадщини, які перебувають під загрозою, внаслідок швидкого розвитку людства та погано контрольованих імміграції, туризму та торгівлі.

З 2007 року Галапагоський національний парк вживає суворих заходів для контролю над туризмом, імміграцією та розвитком існуючих громад на Галапагоських островах. З часу свого існування Галапагоський національний парк розробив ряд правил і положень для захисту островів та мінімізації впливу туристів на острови. Усі туристи, які відвідують острови під час круїзу або здійснюють одноденні тури, під час кожного відвідування повинні бути під супроводом сертифікованого гіда Галапагоського національного парку. Крім того, Галапагоський національний парк збирає вхідний внесок у розмірі 100 доларів США з усіх, хто бажає відвідати Галапагоський парк і Галапагоський морський заповідник, зупинившись у готелі на островах або здійснивши круїз по островам.

Парк ретельно контролюється, керується та зберігається спільними зусиллями Служби національних парків Галапагоських островів та дослідницької станції Чарльза Дарвіна. Разом ці організації запровадили певні правила та норми, які служать для захисту території та її багатьох делікатних ресурсів. Наприклад, гіді Галапагоського національного парку не лише проводять екскурсії для відвідувачів, але й допомагають забезпечити дотримання законів для захисту навколишнього середовища парку. Парк також затверджує маршрути всіх човнів, які бажають відвідати острів, і таким чином вони забезпечують рівномірний розподіл туризму, а не концентрацію в одній зоні, що може бути шкідливим для навколишнього середовища. Хоча багато місць у парку мають приблизно схожі види атракцій, проте все одно кожне з них має щось, що робить його унікальним. Галапагоський національний парк добре відомий своєю багатою дикою природою та можливістю взаємодії з нею на островах. Ігуани, яструби, морські леви, гігантські черепахи, альбатроси та блакитноногіолуши – це лише декілька прикладів живих істот, яких можна побачити на Галапагоських островах [34].

2.3 Досвід використання національних парків як туристичних ресурсів на прикладі США

Національні парки міцно вплетені в тканину американської культури. Століттями покоління відвідувачів досліджували їх приголомшливі краєвиди та дивовижну дику природу, йшли слідами людей, які сформували американську історію та створили її зв'язок із природою.

1 березня 1872 року Конгрес заснував Єллоустонський національний парк на територіях Монтани і Вайомінг як громадський парк або місце для розваг для людей і передав його під виключний контроль міністра внутрішніх справ.

У наступні роки були створені інші національні парки та пам'ятники – багато з них на території федеральних земель Заходу. Перші співробітники парку справно працювали, щоб охороняти їх від бракон'єрів і скватерів та забезпечувати певний рівень сервісу для відвідувачів. Визнавши їхню красу та важливість, у «Секвою», «Йосеміті», Кратерське озеро, «Глейшер» і «Меса-Верде» потоками почали стікатися туристи.

Перших відвідувачів національного парку зустріло багато проблем, головною з яких була повна відсутність інфраструктури. Лише кілька доріг вели до парків, і в них майже не було сервісу з харчування та приміщень для проживання. Одними з перших доглядачів були афро-американські солдати, які побудували першу придатну для використання дорогу в Гігантський ліс і першу стежку на вершину гори Вітні – найвищої вершини Сполучених Штатів – у Національному парку «Секвоя» в 1903 році. В інших парках військові частини та тимчасові наглядачі допомагали відвідувачам та охороняли тваринний світ. По мірі того, як про ці чудові парки створювалися історії та витвори мистецтва, щороку їх починало відвідувати все більше людей.

Перша значна хвиля відвідувачів американських національних парків прийшла із появою залізниці. Щоб туристи проживали із розкішшю залізничні компанії побудували грандіозні будиночки і таверни, які підходили по стилю

дивовижним пейзажам навколо. Їх будували з місцевих матеріалів: деревини та каменю, що візуально перетворювало ці готелі на замки шукачів пригод. Цей сільський стиль став відомий як «паркітектура» і продовжує надихати відвідувачів і дизайнерів сьогодення.

Поїдки до національних парків у цьому грандіозному стилі були привілеєм лише для тих, хто міг дозволити собі витратити час та гроші на тривалу відпустку та дороге проживання. Щоб парки стали доступнішими для всіх, при цьому зберігаючи те, що робить їх особливими, виникла потреба у новій організації.

25 серпня 1916 року президент Вудро Вільсон підписав акт «Про створення Служби національних парків», нового федерального бюро в Міністерстві внутрішніх справ, відповідального за охорону 35 національних парків і пам'яток, які на той час перебували під управлінням Міністерства, і тих, які ще не були створені. У цьому законі зазначалося, що «...створена таким чином Служба сприяє і регулює використання федеральних територій, відомих як національні парки, пам'ятники та заповідники... для збереження пейзажів, природних та історичних об'єктів та дикої природи в них».

Основна місія Служби національних парків (СНП) – захист ресурсів і цінностей парків, а також забезпечення можливості насолоди парками для нинішнього та майбутніх поколінь. У США парки викликають значний інтерес громадськості, що, у свою чергу, створює великий потік відвідувачів, які беруть участь у різноманітних заходах у парках. Успішний менеджмент національних парків залежить від послідовної, надійної та якісної інформації про кількість відвідувачів, а моніторинг цієї інформації є основним обов'язком керівників парків. З цією метою керівники приділяють значну кількість часу та фінансування персоналу для управління та моніторингу використання парків відвідувачами.

Поява автомобіля на початку 20-го століття поставила перед керівниками парків нові виклики та можливості залучити відвідувачів у парки. У 1920-х

роках автотуризм і кемпінг на автомобілях розквітли в культурі США, активно заохочувані Службою національних парків, щоб збільшити кількість прихильників парків.

Щоб задовольнити наплив автомобілістів та їхні вимоги до сучасних високоякісних доріг, ландшафтні архітектори зі Служби національних парків працювали з інженерами автомобільних доріг з Бюро суспільних доріг США, щоб розробити системний підхід до проектування, будівництва та управління дорогами. Ця спільна робота створила «золотий вік» розвитку паркових доріг, що породило деякі з найбільш знакових парків, включаючи дорогу «Going-to-the-Sun» в національному парку Глейшер, шосе «Zion-Mount Carmel» в національному парку «Сіон» і «SkylineDrive» в національному парку «Шенандоа». Автомобілі сьогодні інші, але захоплюючі краєвиди не змінилися.

Окрім потреби в дорогах, кемпінгах та вбиральнях, відвідувачі хотіли чогось іншого: відчуття єднання з парками. Щоб допомогти людям сформувати глибше розуміння дикої природи, біології, геології та інших природних систем, Служба національних парків сформувала професійний корпус охоронців парку. Одягнувши свої знакові плоскі капелюхи, рейнджери парку виконували ролі вчителів, правоохоронців, пожежників, парамедиків та екскурсоводів.

Прагнучи покращити парки до 50-річчя Служби національних парків у 1966 році, агентство розпочало масштабну програму будівництва під назвою «Mission 66». Були добудовані й покращені не лише дороги, мости та стежки, а й побудовані нові об'єкти парку та центри для відвідувачів. Вийшовши за рамки сільського стилю, новий сучасний стиль фокусувався на чітких лініях та функціональності. Така ефективність була необхідна, оскільки кількість відвідувачів з кожним роком зростала.

Сприйняття модернізму в суспільстві та його використання в парках також було актуальним економічним питанням. Службі національних парків потрібно було якомога швидше обслуговувати величезну кількість людей, і, незважаючи на збільшення фінансування, вона мала робити це за обмеженого

бюджету. Матеріали, з яких складалися сучасні будівлі — недорога сталь, бетон і скло — дозволяли будувати більше об'єктів для більшої кількості парків. Нові експонати також зробили національні парки місцями для покращення стану не лише тіла, а й розуму. Спільні походи, кемпінг та навчання стали основою для багатьох сімейних поїздок.

Оскільки все більше американців почало жити і працювати в міських районах, поїздки на природу набули ще більшої популярності. Люди хотіли досліджувати відкритий світ і дихати свіжим чистим повітрям. Щоб задовольнити цю потребу, національні парки взяли на себе роль класних кімнат під відкритим небом і природних презервацій.

25 серпня 2016 року Службі національних парків виповнилося 100 років. Протягом року в парках по всій країні відбувалися святкові концерти, походи, сплавання на каное, навчальні виставки, історичні демонстрації та багато іншого.

Зараз у США національні парки більш популярні, ніж будь-коли у минулому, і мільйони людей збираються, щоб на власні очі побачити захоплюючі краєвиди, історичні поля битви та барвисті заходи сонця. Відвідувачі йдуть слідами чоловіків і жінок, які розчищали ці стежки і прокладали дороги, щоб стати свідками тих самих приголомшливих видовищ. Завдяки наполегливій роботі та співпраці робітників у парках постійно проводиться технічне обслуговування та покращення, щоб враження відвідувачів були таким ж прекрасними та вічними, як і самі парки.

Сьогодні понад 20 000 співробітників Служби національних парків доглядають за понад 400 національними парками Америки та співпрацюють з громадами по всій країні, щоб допомогти зберегти місцеву історію та створити можливості для відпочинку на природі.

З самого початку система національних парків мала важливі та динамічні зв'язки з туризмом. Сьогодні, коли туризм і управління дестинаціями зростають у масштабах і складності, Служба національних парків співпрацює з

організаціями призначення, туристичними асоціаціями та приватним сектором, щоб керувати відповідальним туризмом, який підтримує збереження та екологію, забезпечує високоякісний відпочинок відвідувачів та сприяє розвитку громади.

У 2022 році обсяг ринку національних і державних парків у Сполучених Штатах оцінювався приблизно в 940 мільйонів доларів США. Цей сектор також охоплює трохи більше 1080 підприємств і на 2022 рік створює понад 7500 робочих місць.

Щороку національні парки приваблюють мільйони відвідувачів та інших любителів дикої природи, які шукають нових вражень. У 2020 році кількість відвідувачів, повідомлена Службою національних парків у Сполучених Штатах, склала майже 240 мільйонів, що на 100 мільйонів менше порівняно з попереднім роком. Ця втрата відвідуваності є результатом різкого сповільнення світової туристичної індустрії через заходи щодо стримування коронавірусу (COVID-19).

У 2020 році найбільш відвідуваним національним парком країни був Національний парк «Грейт-Смокі-Маунтінс», який значно випередив інші парки в рейтингу з понад 12 мільйонами відвідувачів. Заснований у 1926 році і отримавший свою назву завдяки постійному ранковому туману, цей парк знаходиться на території штатів Теннессі та Північної Кароліни. Ще одним популярним природним об'єктом у Сполучених Штатах є Національний парк «Гранд-Каньйон». У 2020 році цей парк в Арізоні прийняв майже три мільйони відвідувачів. У цьому національному парку туристи мають доступ до вражаючого річкового каньйону загальною довжиною 445 км і шириною до 29 км.

Іноземні туристи, які відвідують національні парки США, забезпечують значний економічний стимул для туристичної індустрії США влітку – в середньому один долар, витрачений в національних парках, приносить 5 доларів США в прилеглих районах і близько 50 доларів США в цілому. Іншими

словами, витрати іноземних туристів генерують понад 725 мільйонів доларів у районах поблизу парків і щонайменше 7,5 мільярдів доларів в інших районах під час проїзду до парків.

У 2021 році Служба національних парків прийняла 297 мільйонів відвідувачів, що на 60 мільйонів відвідувань (25,3%) більше, ніж у 2020 році. Це збільшення було значною мірою пов'язано з тим, що парки розвивають протоколи COVID-19, що дозволило відкрити для відвідувачів більше об'єктів парку, ніж у 2020 році. Хоча кількість відвідувань не повністю відновилася до рівня до пандемії, вона повернулася лише частково і зараз знаходиться на рівні, як у 2014-2015 роках.

На наведеному нижче графіку відображено кількість відвідувань національних природних парків США за місяцями за останні 6 років.

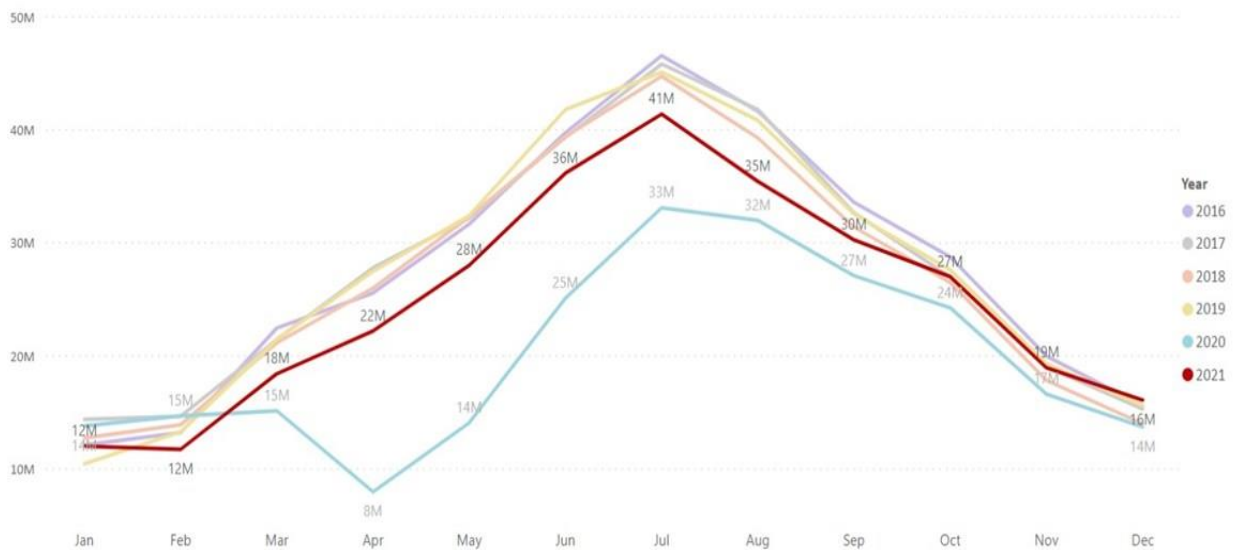

Рис. 2.1 Кількість відвідувань національних природних парків США за місяцями за останні 6 років (за даними [18])

РОЗДІЛ 3

ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ

3.1 Основні проблеми розвитку національних парків як туристичних ресурсів в Україні

Станом на 2022 р. в Україні нараховується 55 національних природних парки, 19 природних та 5 біосферних заповідників, крім цього, існують регіональні природні парки й заказники різного рівня, багато з яких мають у своєму складі науковий, екологічно-освітній та рекреаційний підрозділи, в яких працюють висококваліфіковані спеціалісти. Крім традиційних видів туристичних послуг вони організують нові для України, але дуже популярні в країнах Європи, Америки та Африки види відпочинку – спостереження за тваринами, фотополювання, волонтерський туризм та ін. Водночас, якими б освіченими в екологічному плані не були туристи, абсолютно уникнути негативного впливу на природу не вдасться, тому значна частина коштів, що надходять від відвідувань екотуристами територій національних природних парків, повинна йти на охорону природи та усунення наслідків їхньої діяльності.

Наявні й інші проблеми, що ускладнюють розвиток екологічного туризму в національних природних парках України, а саме:

- відсутність єдиних методів визначення рекреаційних навантажень і моніторингу, а також чіткого правового забезпечення рекреації в заповідниках і національних парках;
- низька комфортність інфраструктури;
- недостатня кількість детальної інформації про райони проведення екологічно-пізнавальних турів;

- відсутність маршрутів і програм, розроблених для різних категорій туристів, а також турпродукту, який відповідає стандартам міжнародного ринку;
- недостатня кількість досвіду та знань, необхідних для успішної організації туризму, у персоналу природоохоронних закладів;
- відсутність різноманітності платних послуг і продукції, а також єдиних цивілізованих стандартів формування цін на послуги, які надають туристам;
- недостатня кількість якісних рекламно-інформаційних матеріалів для забезпечення можливості виходу на міжнародний ринок екотуризму;
- відсутність механізмів, за яких частина фінансових надходжень від екотуризму була б спрямована на потреби місцевих жителів;
- недооцінена необхідність участі місцевого населення в розвитку екотуризму [2].

Специфічність українських парків пов'язана з недостатньою площею заповідних територій та значною площею антропогенних ландшафтів. Власне останні часто виступають об'єктом рекреаційного використання.

Для розвитку туризму в українських національних парках створені законодавчі умови, а у планах охорони парків передбачено виділення спеціальних територій для рекреації та різних форм туризму. Разом з тим, сучасна практика туристичного використання українських національних парків свідчить, що ще в недостатній мірі використовується їх потенціал для внутрішнього і міжнародного туризму, обмеженим залишається спектр пропозицій та слабо впроваджуються форми зрівноваженого туризму. Існує різниця у рекреаційному освоєнні парків. Деякі з них («Карпатський», «Шацький», «Святі Гори») за час використання у значній мірі відчули рекреаційний тиск на природне середовище, тоді як більшість новостворених ще не готові для прийому відвідувачів. Тому існує потреба розробки шляхів заохочення і регулювання туристичного руху, удосконалення туристичної

інфраструктури, оптимального територіального розвитку та наближення парків до вимог щодо стійкого розвитку туризму на цих територіях.

Аналіз показує, що за показниками ступеня розвитку інфраструктури та інтенсивності туристичного руху можна поділити українські національні парки на два типи – інтенсивного і екстенсивного туристичного освоєння. Кожен з рекреаційних типів національних парків вимагає розробки певних стратегій стійкого розвитку туризму із конкретизацією планів дій для кожного з парків.

Для забезпечення виконання національними природними парками покладеного на них завдання щодо створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних ландшафтних комплексів і об'єктів на їх території виділяються зони регульованої і стаціонарної рекреації.

В зоні регульованої рекреації (25-55% від загальної площі) проводиться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються промислове рибальство і мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних ландшафтів розміщеної по сусідству заповідної зони.

Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парків. Площа цієї зони орієнтовно становить 5-10% в умовах обмеженого рекреаційного використання парку (I модель) і 10-20% в умовах активного рекреаційного використання парку (II модель). В зоні стаціонарної рекреації проводяться довготривалий відпочинок, організований туризм, санаторно-курортне лікування.

При створенні національних парків в Україні прослідковувались два основних підходи в їх організації. Ці підходи можна означити як заповідно-рекреаційний і поліфункціональний. У першому підході національні парки відносились до природоохоронних установ напіввідкритого типу, а в другому –

до установ напівзакритого – орієнтовані на європейську модель. Перша модель була апробована у 80-х роках на прикладі перших українських національних парків («Карпатський», «Шацький») і продовжена в кінці 90-років («Подільські Товтри» та «Святі Гори»), а друга – у більшості новостворених національних парків («Яворівський», «Сколівські Бескиди», «Вижницький»). Дві вище згадані моделі організації територій служать основою для типізації парків за характером та ступенем розвитку рекреаційно-туристичної галузі. З точки зору рекреаційно-туристичного аспекту виділяються два типи національних парків:

- а) національні парки з вираженою рекреаційно-туристичною функцією;
- б) національні парки з екстенсивним туристичним розвитком.

Національні парки з вираженою рекреаційно-туристичною функцією вирізняє значна площа, яка припадає на стаціонарну і регульовану рекреаційні зони, при незначній площі заповідної зони. Їх характеризує розвинута туристична і рекреаційна інфраструктура (бази відпочинку, санаторії), а також значна площа населених пунктів. Фактично національні парки цього типу створювались довкола відомих рекреаційних центрів (Яремчанського, Сатанів, Кам'янець-Подільський, Слов'яногірський, Світязько-Шацький). Як правило, ці рекреаційні центри виступали одним з важливих структуроутворюючих елементів згаданих природоохоронних територій.

Парки другого типу – національні парки з екстенсивним туристичним розвитком – мають більш зрівноважену територіальну структуру природокористування (заповідна, рекреаційна, господарська зони), характеризуються слабою або недорозвинутою туристичною інфраструктурою, а населені пункти займають незначну, а часто лише периферійну частину. Ці парки почали створюватись з початку 90-х років на базі існуючих заказників, заповідно-мисливських господарств. В цю групу можна віднести наступні національні парки: «Синевір», «Вижницький», «Сколівські Бескиди», «Деснянсько-Старогутський», «Яворівський». Саме створення парків обумовило необхідність розвитку туризму, переважно екологічної орієнтації.

Потрібно зауважити, що два різних типи національних парків різняться туристичною спеціалізацією, основними видами турпродуктів, а також інтенсивністю туристичного руху і спектром туристичних послуг.

У туристичному аспекті ці парки, що включають розвинені туристичні центри, характеризує різноманітність форм рекреації та туризму. Тут суттєва роль належить оздоровчій і відпочинковій рекреації на базі чисельних санаторіїв і баз відпочинку («Карпатський», «Швацький», «Святі Гори»). Разом з тим досить розвинутими тут є кваліфікований туризм («Карпатський»), культурологічний («Подільські Товтри», «Святі Гори», «Карпатський») та екоосвітній («Карпатський», «Швацький»). Ці парки вирізняє добре розвинута нічліжно-оздоровча база, яка включає десятки і сотні об'єктів. У більшості цих парків існує дві форми обслуговування туристів: безпосередньо спеціальними структурами парку і суб'єктами рекреаційно-туристичної діяльності.

Парки з екстенсивним туристичним розвитком, як правило, відрізняє більш звужений спектр відпочинкових і туристичних занять і характерна недостатня туристична облаштованість їх території. Вони мають виражену туристичну спеціалізацію: рибальство і мисливство («Яворівський», «Сколівські Бескиди», «Азово-Сивашський», «Деснянсько-Старогутський»), піший і водний туризм («Вижницький», «Синевір»), культурологічний («Вижницький», «Яворівський», «Синевір»). Мережа відпочинкових та оздоровчих об'єктів у таких парках не перевищує першого десятка, багато з них знаходяться на периферії парку або прилягають до нього. Разом з тим, ці парки мають значні ресурси для розвитку різноманітних форм екотуризму.

Також успішний розвиток екотуризму в національних природних парках України стримується наступними чинниками:

- відсутність соціально-політичних та економічних умов, сприятливих для інвестицій в розвиток екотуризму;
- неспроможність наших національних природних парків забезпечити надання високоякісного платного сервісу;

- відсутність детальної інформації (включаючи спеціалізовану) про рекреаційні території національних природних парків, їх реклами та популяризації в засобах масової інформації, адже успіх екотуризму в значній мірі залежить від можливості відвідувачів парків отримати адекватну інформацію ще до початку екотуру;

- відсутність туристичного продукту, відповідного зразкам міжнародного туристичного ринку (недосконала розробленість спеціалізованих маршрутів і програм для різних категорій екотуристів);

- відсутність у штатних працівників відповідних структурних підрозділів адміністрації національних природних парків достатнього досвіду і знань щодо організації екотуризму, зокрема, в області маркетингу, ціноутворення, пізнавальних програм для різних категорій відвідувачів;

- в сфері ціноутворення немає єдиних цивілізованих стандартів формування цін на послуги, нерідко ціни за надані послуги не відповідають їх якості;

- спеціалізовані структурні підрозділи адміністрації національних природних парків не забезпечують досконале управління (планування, організацію, координацію, контроль) рекреаційною діяльністю, що здійснюється спільними підприємствами з залученням комерційних структур – туристських фірм (турагентів, туроператорів).

На даний час більшість вітчизняних національних парків поки що обмежуються популяризацією еталонів природи шляхом екскурсійної діяльності, просвітницько-краєзнавчої роботи та деякими іншими екотуристичними функціями.

3.2 Перспективи та рекомендації щодо розвитку національних парків в Україні

Національні природні парки є не лише збереженою від антропогенного впливу ділянкою певної території. Акцентуючи на значенні цих територій для суспільства, варто, насамперед, згадати про їх виховну роль. Куточки незайманої природи сприяють не лише естетичному, а й етичному, екологічному вихованню громадян, викликають почуття гордості за рідний край, дають змогу відчувати себе єдиним цілим із ним, виконують освітню функцію, спонукають внести свій внесок у збереження та охорону природи. Окрім виховної функції й цінності, заповідники мають наукову, історичну, лікувальну, рекреаційну та господарську цінності. Саме тому організований екологічний туризм, розумно спланований туроператорами у співробітництві з працівниками національних природних парків, є найкращим способом реалізації цих цінностей. Цілком правомірною є сучасна практика з обмеження або заборони доступу в окремі райони природоохоронних територій.

Екологічний туризм в Україні можна організувати скрізь, де наявні природні й антропогенні об'єкти, що представляють собою пізнавальний і виховний інтерес. Однак туристів приваблюють здебільшого ті території, де природне середовище порівняно мало змінене діяльністю людини, де наявні рідкісні та унікальні природні об'єкти.

У цьому аспекті необхідно розглядати природно-заповідний фонд України як потенційну базу для розвитку екологічного туризму, а саме таких відносно нових форм природно-заповідних територій, як національні та регіональні ландшафтні парки, оскільки вони є природоохоронними й рекреаційними об'єктами, в завдання яких входить не тільки збереження цінних природних та історико-культурних комплексів, а й створення умов для розвитку туризму, організованого відпочинку населення на природі та інших видів рекреаційної діяльності.

У 2010 р. уведено в дію Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», у якому зазначено, що природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки загальнодержавного значення, а також регіональні ландшафтні парки є юридичними особами. У Законі чітко обумовлено, що спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду відбувається в лімітованих межах та на підставі дозволу на їхнє спеціальне використання. Також наведено перелік видів використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, порядок їх використання, який визначається режимом територій та об'єктів природно-заповідного фонду. У статтях закону йдеться про фінансування заходів, пов'язаних із функціонуванням територій та об'єктів природно-заповідного фонду та деякі інші важливі питання. Таким чином були закріплені юридичні підстави до використання національних природних парків як зон для розвитку екологічного туризму.

При цьому, для успішного розвитку екологічного туризму й найбільш повного використання екотуристичного потенціалу національних природних парків України необхідне забезпечення наступних умов:

а) Потік туристів на ці території повинен обмежуватися й ретельно регулюватися. Це припускає вибір оптимальних категорій відвідувачів (наприклад, для багатьох заповідників найбільш перспективним вбачається розвиток наукового туризму). Замість масових видів туризму для національних природних парків може бути більш прийнятною організація тривалих, спеціалізованих (і більш дорогих) турів для невеликої кількості груп;

б) Для розвитку екотуризму повинні, насамперед, використовуватися охоронні зони національних природних парків. Більша частина екотуристичних маршрутів може пролягати на суміжних із заповідними територіями і включати головні місцеві природні визначні пам'ятки. У цьому випадку парки можуть

одержувати дохід, виступаючи в ролі організаторів екотуристичних програм на місцях, забезпечуючи відвідувачів гідами, провідниками й науковими консультантами з числа своїх співробітників і місцевих жителів, організовувати екскурсійне забезпечення, транспортне обслуговування, продаж сувенірів тощо;

в) У випадку, якщо створення екотуристичних маршрутів безпосередньо у національних природних парках України можливе, оскільки не суперечить цілям їх створення й пов'язане з виконанням ними завдань у сфері екологічної освіти населення, необхідно так спланувати маршрути на охоронній території, їх облаштуваність і режим використання, щоб забезпечити збереження природних комплексів і контроль за їхнім станом;

г) Розвиток екотуризму не вимагає будівництва нових готелів на території, що охороняється. Розміщення екотуристів слід організовувати не на заповідних та охоронних територіях, а в навколишніх до них населених пунктах. Усі ці заходи до того ж дадуть змогу звести до мінімуму негативний вплив екотуризму на територіях, що охороняються.

Таким чином, екотуристична діяльність може, зберігаючи природу й залишаючись дохідною, виконувати свою важливу соціальну роль. Екологічний туризм є яскравим прикладом поєднання й збалансованої взаємодії трьох складників сталого розвитку – соціальної, екологічної й економічної. Увага до розвитку екологічного туризму динамічно зростає у світі, а в останні роки набирає популярності в Україні, тому можна стверджувати, що проблеми розвитку екотуризму на базі національних природних парків України поступово вирішуватимуться.

Ідея зрівноваженого розвитку туризму, яка реалізується в сусідніх європейських країнах, знаходить свій вияв у сучасному менеджменті національних парків України. У зв'язку з існуванням в Україні двох типів національних парків (інтенсивного і екстенсивного туристичного освоєння) необхідна розробка двох різних технологій впровадження елементів стійкого туризму. Для парків першого типу, з вираженою рекреаційно-туристичною

функцією, у їх моделі стійкого розвитку туризму повинно бути передбачено наступні заходи:

- здійснення природоохоронних заходів і підвищення рівня комфорту відпочинкових і оздоровчих закладів;
- модернізація місць масового відпочинку і туристичної інфраструктури, розосередження туристичних потоків та зменшення навантаження на природні та аквальні комплекси;
- більш широке впровадження екологічних форм туризму та агротуризму;
- розробка спільно з місцевими органами самоврядування планів дій на впровадження елементів стійкого розвитку через покращення зовнішнього вигляду населених пунктів, забезпечення доступу до основних атракцій, підтримку традиційних народних промислів, а також забезпечення розвитку місцевої туристичної інфраструктури.

Для парків другого типу з екстенсивним розвитком туризму існує можливість адаптації до моделей стійкого розвитку, використовуваних у національних парках європейських країн. Ці моделі повинні бути направлені з однієї сторони – на збільшення потоку туристів до цих парків, а з іншої – на розбудову інфраструктури для екологічно орієнтованих форм туризму. Серед першочергових заходів тут слід передбачити створення візит-центрів і екоосвітніх центрів, розробку і облаштування маршрутів, підготовку і забезпечення трас для кваліфікованого туризму, створення тематичних і екоосвітніх стежок, підготовку турпродуктів, орієнтованих на знайомство з місцевими природними і культурними цінностями, а також розбудову нічліжно-гастрономічної мережі у охоронній зоні парку.

В конкретних національних природних парках України рекомендується розвиток певних форм екотуризму, які наведені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Рекомендації щодо диференціації розвитку форм екотуризму в НППУ України

Форма екотуризму	Національний природний парк
Експерсії маркованими екологічними стежками з короткостроковим відпочинком в зонах регульованої та стаціонарної рекреації.	НПП «Карпатський» НПП «Святі Гори»
Піший спортивно-оздоровчий екотуризм	НПП «Вижницький» НППУжанський
Лижні подорожі та прогулянки	НПП «Вижницький» НПП «Сколівські Бескиди»
Подорожі на велосипедах (велосипедний екотуризм)	НПП «Синевір» НПП «Ужанський»
Прогулянки і подорожі на конях (кінний екотуризм)	НПП «Синевір» НПП «Шацький»
Водний екотуризм	НПП «Вижницький» НПП «Шацький»
Любительське (спортивне) полювання (мисливський екотуризм)	НПП «Синевір» НПП «Деснянсько-Старогутський» НПП «Сколівські Бескиди»
Підводне плавання з аквалангом, експерсії до підводних печер і гротів (підводним екотуризм, дайвінг)	НПП «Азово-Сиваський»
Любительське і спортивне рибальство	НПП «Швацький» НПП «Азово-Сиваський» НПП «Яворівський»
Парапланеризм, прогулянки, подорожі на повітряних кулях (балунінг)	НПП «Синевір» НПП «Подільські Товтри»

Для ефективного розвитку екотуризму на рекреаційних територіях природно-заповідного фонду України доцільне запровадження регіонального туристичного менеджменту та маркетингу, що неможливо здійснити без участі місцевого населення, його знання історії, культури та природної самобутності краю.

ВИСНОВКИ

Із дослідженого в цій кваліфікаційній роботі можна зробити наступні узагальнення:

Національні природні парки можуть відігравати провідну роль у розвитку екологічного туризму у світі. Стійкість у туризмі передбачає позитивний загальний баланс екологічного, соціально-культурного та економічного впливів туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного. Розвиток екологічного туризму може стати не тільки чинником сталого розвитку природно-заповідних територій, а й моделлю збалансованого використання природних ресурсів як важливого чинника сталого розвитку держав, шляхом вирішення багатьох нагальних та складних проблем, які існують на сьогодні у сфері рекреаційно-туристичної діяльності та її розвитку в національних природних парках.

Розвиток туризму в національних парках базується на низці важливих принципів:

- Дотримання основ заповідної справи. Екотуризм має базуватися на основних досягненнях природоохоронної науки і практики і не повинен суперечити основним принципам збереження;

- Вибірковість. Розвиток екотуризму не є необхідним або економічно вигідним для кожного національного парку. Рішення про розвиток цієї діяльності в національному парку має прийматися на основі експертного аналізу. Масовий туризм неприйнятний для національних парків. Потік туристів до національних парків має бути обмежений та ретельно регульований, що передбачає вибір оптимальних категорій відвідувачів;

- Залежність від регіональних пам'яток. Для розвитку екотуризму необхідно використовувати буферні зони національних парків і прилеглих територій. Національні парки отримуватимуть дохід, виступаючи

організаторами місцевих екотуристичних програм та надаючи відвідувачам різноманітні послуги;

- Спеціалізація та співпраця. Туристична діяльність здійснюється на базі методичних національних парків у тісній співпраці з їх відділами науково-екологічної освіти. Підбір клієнтів і організація екскурсій здійснюється через мережу спеціалізованих туристичних агентств і туроператорів;

- Прибуток не є пріоритетом. Дохід від туризму не є основною метою екотуризму в національних парках;

- Рентабельність. Хоча «гроші не головне», ця діяльність не повинна бути збитковою для національних парків.

До найвідоміших національних парків світу можна віднести: національний парк Крюгера, «Серенгеті», «Сагарматга», Озерний край Англії, національний парк «Фіордленд», Галапагоський національний парк, «Сллоустон», «Йосеміті», «Гранд-Каньйон», тощо.

Туристичний потенціал природних і природно-культурних резерватів України значний. Грамотне й водночас немарнотратне використання екотуристичного потенціалу заповідників і національних парків країни – запорука їхнього подальшого успішного розвитку.

До найпопулярніших національних парків України входять: «Карпатський», «Подільські Товтри», «Шацький», «Вижницький», «Синевір», «Яворівський», «Соколівські бескиди», «Ужанський», «Гуцульщина», «Деснянсько-Старогутський», «Святі гори», «Азово-Сиваський».

Українські національні парки мають ряд специфічних рис, які відрізняють їх серед аналогічних утворень в інших країнах. У їх структурі природокористування переважають освоєні території, на заповідні масиви припадає менше 25% території, а також характеризуються вираженим зонуванням (заповідна, рекреаційна та господарська частини). Законодавством рекреаційна функція виділяється як одна з провідних, за якою у територіальних планах парків закріплені зони регульованої і стаціонарної рекреації. У планах

охорони парків детально аналізується стан розвитку туризму і рекреації та розробляються шляхи і форми перспективного розвитку туристичної галузі на перспективу 10-20 років. Сучасний стан туристичного загосподарювання парків демонструє два різних типи розвитку:

1) національні парки з домінуючою рекреаційно-туристичною функцією, що виникли на базі оздоровчих і відпочинкових центрів – мають розвинуту рекреаційно-туристичну інфраструктуру, характеризуються інтенсивним туристичним рухом та різноманітним спектром туристичних послуг;

2) національні парки з екстенсивним туристичним розвитком, що виникли на базі заповідних масивів, характеризуються слабо розвинутою туристичною інфраструктурою, відносяться до недостатньо відвідуваних об'єктів та не мають достатньо розроблених туристичних пропозицій.

Актуальним для сучасного стану розвитку туристичної сфери національних парків України є впровадження на їх території елементів стійкого (зрівноваженого) туризму. Для парків з домінуючою рекреаційно-туристичною функцією впровадження стратегії стійкого розвитку передбачає модернізацію відпочинково-оздоровчих закладів, розробки схем розосередження туристичних потоків та більш повне впровадження форм екотуризму, особливо пізнавального. Стратегія стійкого розвитку у парках з екстенсивним розвитком повинна бути зорієнтована на впровадження екотуристичних форм (пізнавальний, кваліфікований, культурно-етнографічний), розбудову проєкологічної туристичної інфраструктури та розвиток туристичної сфери у охоронній зоні парків. Найбільш поширеними формами екотуризму в українських національних парках можуть стати: пізнавальний природничий і культурологічний туризм, піший та велосипедний, рибальство, альпінізм і спелеотуризм.

РЕЗЮМЕ

Казими́рова Владисла́ва Вале́рїївна

НАЦІОНАЛЬНІ ПАРКИ ЯК ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ

Ця кваліфікаційна робота присвячена дослідженню ролі національних природних парків у туристичній сфері діяльності. Метою роботи є визначення характеристик національних природних парків та дослідження їх ролі у туристичній галузі світу та України. Завдання роботи: визначення поняття «національних природних парків» та характеристика їх ролі у розвитку рекреаційного екологічного туризму; розгляд історії створення концепції національних парків; характеристика найвідоміших національних природних парків світу та їх значення для розвитку туризму відповідних країн; дослідження досвіду США у використанні національних природних парків у сфері туризму; розгляд основних проблем та перспектив розвитку національних парків в Україні. Об'єкт дослідження кваліфікаційної роботи – роль національних природних парків у складі рекреаційного туризму; предмет дослідження – світовий досвід використання національних природних парків у туристичній галузі, розвиток національних парків як туристичних ресурсів в Україні, проблеми, тенденції та перспективи вітчизняного розвитку національних парків у сфері туризму. Основою написання кваліфікаційної роботи є літературні джерела з туризму та туристичної проблематики, а також інші джерела, що є доступними у [всесвітній мережі Інтернет](#).

В цій кваліфікаційній роботі було розкрито поняття «національних природних парків» та їх ролі у сфері туризму, розглянуто історію їх створення, приведено приклади найпопулярніших національних парків світу, розібрано досвід їх використання у туристичній галузі, розкрито проблеми та перспективи розвитку національних природних парків в Україні.

Ключові слова: національний природний парк, роль у туризмі, досвід використання, проблеми та перспективи розвитку, туризм.

RESUME

Kazymyrova Vladyslava Valeriivna

NATIONAL PARKS AS TOURIST RESOURCES

This thesis is devoted to the study of the role of national natural parks in tourism. The purpose of the work is to determine the characteristics of national natural parks and analyze their role in the tourism industry of the world and Ukraine. Main tasks of the thesis include: to define the concept of «national natural parks» and characterize their role in the development of recreational ecological tourism; to describe the history of the creation of national parks; to list the most famous national natural parks in the world and to analyze their importance for the development of tourism in their countries; to study the experience of the USA in the use of national natural parks in the field of tourism; to research main problems and prospects of the development of national parks in Ukraine. The object of study of this thesis is the role of national natural parks in recreational tourism; subjects of research are world experience in the use of national natural parks in the tourism industry, the development of national parks as tourist resources in Ukraine, problems, trends and prospects for domestic development of national parks in the field of tourism. The bases for writing this thesis are literary sources on tourism and tourism issues, as well as other sources that are available on the Internet.

This thesis defines the concept of «national natural parks» and their role in tourism, the history of their creation, examples of the most popular national parks in the world, the experience of their use in tourism, problems and prospects for development of national parks in Ukraine.

Key words: national natural park, role in tourism, experience in use, problems and prospects for development, tourism.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Визначення національного парку та їх види. Національний парк. ІК-PTZ: веб-сайт. URL: <https://ik-ptz.com/literature/opredelenie-nacionalnogo-parka-i-ih-vidy-nacionalnyi-park.html> (дата звернення: 05.05.2022).
2. Гетьман В.І. Екотуризм у національних парках. *Екологічний вісник*. 2002. Вип. 7-8. С. 24-28.
3. Гетьман В.І. Збереження ландшафтного різноманіття і розвиток екотуризму на природно-заповідних територіях. *Туризм на порозі XXI століття: освіта, культура, екологія* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18-20 жовтня 1999р.). Київ: КІТЕП, 1999. С. 191-193.
4. Гетьман В.І. Концептуальні питання екотуризму в контексті збереження ландшафтного різноманіття. *Рідна природа*. 2001. Вип. 2. С.34-35.
5. Екологія і закон: екологічне законодавство України : у 2-х кн. / відп. ред. В. І. Андрейцев, голов. ред. В. С. Ковальський / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Юрінком Інтер, 1997. Кн. 2. С. 574.
6. Ємчук Т. В., Марчук Г. В. Проблеми та перспективи розвитку рекреаційної діяльності на території національного природного парку «Гуцульщина». *Інновації, тренди та перспективи індустрії гостинності* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 12 грудня 2019 р.). Львів: ЛТЕУ, 2019. С.23-26.
7. Заповідники і національні природні парки України. / Т. Л. Андрієнко та ін. Київ: Вища школа, 1999. 231 с.
8. Зінько Ю.В., Мальська М.П. Концепція туристичного загосподарювання національного природного парку "Яворівський" і прилеглих територій. *Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Львів: Логос, 2000. С.201-203.

9. Зінько Ю.В., Шевчук О.М. Екотуризм у національних природних парках Західної України. Матеріали міжнародної конференції до 120-річчя географії у Львівському університеті (24-26 вересня 2003 року). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. С. 239-241.

10. Кучай О. В. Основні тенденції та нові напрями розвитку туризму при включенні України в глобальний ринок туристських послуг. *Культура і освіта фахівців туристської сфери: сучасні тенденції та прогнози* : мат-ли III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 13-14 жовтня 2004 р.). Київ: КУТЕП, 2005. С. 274-275.

11. Кучай О. В. Перспективи сільського зеленого туризму в Україні та його роль у розвитку сільських територій. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. С. 236-244.

12. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення. Довідник. Київ: Омега-Л, 1999. С.240.

13. Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм: Навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 271 с.

14. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації. / Т. Л Андрієнко та ін. Київ: Фітосоціоцентр, 2001. 60 с.

15. Що таке національний парк. Зелені поновлювані джерела енергії: веб-сайт. URL: https://www.renovablesverdes.com/uk/що-таке-національний-парк/#google_vignette (дата звернення: 05.05.2022).

16. Що таке національний парк, мета його створення. Департамент екології та природних ресурсів Львівської обласної державної адміністрації: веб-сайт. URL: <https://deplv.gov.ua/2016/07/26/shho-take-naczionalnyj-pryrodnyj-park-meta-jogo-stvorennya/> (дата звернення: 05.05.2022).

17. A-Z areasofbiodiversityimportance. Internet ArchiveWaybackMachine: веб-сайт. URL: <https://web.archive.org/web/20110516232146/http://www.biodiversity-z.org/areas/37> (дата звернення: 05.05.2022).

18. AnAmericanTradition: VisitingNationalParks. U.S. DepartmentoftheInterior: веб-сайт. URL: <https://www.doi.gov/blog/american-tradition-visiting-national-parks> (дата звернення: 05.05.2022).

19. Annualvisitationhighlights. NationalParkService: веб-сайт. URL: <https://www.nps.gov/subjects/socialscience/annual-visitation-highlights.htm> (дата звернення: 05.05.2022).

20. DigitalObservatoryforProtectedAreas. EuropeanCommission: веб-сайт. URL: <https://dopa.jrc.ec.europa.eu/dopa/> (дата звернення: 05.05.2022).

21. Eagles P. F. J., McCool S. F. TourisminNationalParksandProtectedAreas: PlanningandManagement. NewYork; London: CABI Publishing, 2002. 320 p.

22. Fiordland NationalPark. DepartmentofConservation. TePapaAtawhai: веб-сайт. URL: <https://www.doc.govt.nz/about-us/science-publications/conservation-publications/benefits-of-conservation/the-value-of-conservation/fiordland-national-park/> (дата звернення: 05.05.2022).

23. Importanceof U.S. nationalparkstotourismindustry. VISA: веб-сайт. URL: <https://usa.visa.com/partner-with-us/visa-consulting-analytics/importance-of-us-national-parks-to-tourism-industry.html> (дата звернення: 05.05.2022).

24. JohnMuir. TheTreasuresoftheYosemite. TheCenturyMagazine. 1890. Vol. 40. No. 4.

25. KrugerNationalPark. Britannica: веб-сайт. URL: <https://www.britannica.com/place/Kruger-National-Park> (дата звернення: 05.05.2022).

26. LakeDistrictSpecialQualities. LakeDistrictNationalPark: веб-сайт. URL: <https://www.lakedistrict.gov.uk/caringfor/lake-district-special-qualities> (дата звернення: 05.05.2022).

27. Nationalparktourisminthe U.S. – statistics&facts. Statista: веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/topics/2393/national-park-tourism-in-the-us/> (дата звернення: 05.05.2022).

28. NationalParkSystem. NationalParkService: веб-сайт. URL: <https://www.nps.gov/aboutus/national-park-system.htm> (дата звернення: 05.05.2022).
29. Sagarmatha Nationalpark. IUCN. WorldHeritage Outlook: веб-сайт. URL: <https://worldheritageoutlook.iucn.org/explore-sites/wdpaid/2007> (дата звернення: 05.05.2022).
30. Sellars R. W. PreservingNatureintheNationalParks: A History: with a NewPrefaceandEpilogue. NewHaven: YaleUniversityPress, 2009. 404 p.
31. SerengetiNationalPark. UNESCO. WorldHeritageConvention: веб-сайт. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/156/> (дата звернення: 05.05.2022).
32. TheImportanceofKrugerNationalPark: PreservingSouthAfrica'sBigFivebyHannahParker. SouthAfricaStudyAbroad: веб-сайт. URL: <https://blogs.elon.edu/sasa/2011/01/30/the-importance-of-kruger-national-park-preserving-south-africa%E2%80%99s-big-five-by-hannah-parker/> (дата звернення: 05.05.2022).
33. ThelargestNetworkofEuropeanProtectedAreas. EUROPARC federation: веб-сайт. URL: <https://www.europarc.org/> (дата звернення: 05.05.2022).
34. TheOldestNationalParksintheWorld. TheCultureTrip: веб-сайт. URL: <https://theculturetrip.com/north-america/articles/the-10-oldest-national-parks-in-the-world/> (дата звернення: 05.05.2022).
35. TheWorld'sMostBeautifulNationalParks. Forbes: веб-сайт. URL: <https://www.forbes.com/sites/janelevere/2011/08/29/the-worlds-most-beautiful-national-parks/?sh=83f8f1b4ce4c> (дата звернення: 05.05.2022).
36. ToomuchtourismintheSerengeti? ConservationActionTrust: веб-сайт. URL: <https://conservationaction.co.za/resources/reports/too-much-tourism-in-the-serengeti/> (дата звернення: 05.05.2022).